

Károli Gáspár Református Egyetem
Bölcseztudományi Kar
Történettudományi Intézet
Történettudományi Doktori Iskola

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
TÉZISFÜZET

Veres Violetta

A 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek
német-magyar és magyar-német szakszótára

A szótár készítésének elméleti és gyakorlati kérdései

Konzulensek

Prof. Dr. Hermann Róbert DSc

Dr. habil. Dringó-Horváth Ida

2023

A témaválasztás aktualitása, indoklása

A magas szintű nyelvtudás napjainkra kétségkívül felértékelődött. Az álláshirdetésekből egyre gyakrabban tűntetik fel, hogy a nyelvismeret nemcsak előny, hanem elvárás is. Tehát a nyelvtudás, kiváltképp a szakmai nyelvtudás az egyik legkeresettebb nem tárgyiasult erőforrás, az az szellemi tőke a munkaerőpiacon, a szakmai önéletrajzok egyik „legértékesebb” része.

Az oktatási rendszer alsóbb lépcsői reagáltak erre az elvárásra, emelkedett a két tanítási nyelvű intézmények száma, a középiskolák mellett egyre több általános iskola is kínált ilyen oktatási formát. A „jónevű” nemzetiségi iskolákat azonban a célnyelvi oktatás miatt elárastották olyan tanulók is, akiknek egyáltalán nincs kötődésük a magyarországi történeti nemzetiségekhez. Ezekben az intézményekben az egyik leggyakoribb célnyelven oktatott tantárgy a történelem. A diákok között készített felmérések egyértelműen rámutatnak arra, hogy a tanulók az idegen nyelven tanított tárgyak közül a sok ismeretlen szó miatt a történelmet érzik a legnehezebbnek. Ebben a helyzetben a tanuláshoz használt segédeszközök közül a szótárt tartják leghatékonyabb segítségnek.

A felsőoktatásban a történelem szakon a kurzusok kötelező és ajánlott irodalmában rendre feltűnnek idegen nyelvű művek akár már az első szemeszterekben is, a szakszövegolvasás-gyakorlat alatt idegen nyelvű forrásokat is olvasnak, fordítanak a hallgatók. A végzett történészek gyakran dolgoznak különböző idegen nyelvű történeti forrásokkal, amelyek az anyanyelvükön nem állnak rendelkezésre, pedig ezeket értelmezniük, fordítaniuk és integrálniuk kell munkájukba. A múlt magas színvonalú tudományos kutatása napjainkban pedig már elképzelhetetlen a külföldi kollégák eredményeinek ismerete, vagyis nagy mennyiségű idegennyelvű szakirodalom olvasása, megértése, adott esetben idézése, hivatkozása nélkül. A megértés mellett, az idegen nyelvű szövegek alkotása is elvárás a tudomány művelői között. A történészek publikálnak idegen nyelven, gyakran dolgoznak nemzetközi szakmai közösségekben, részt vesznek határokon átvívelő projektekben. Eredményeiket sok esetben nemzetközi konferenciákon ismertetik.

Egy állam életében minden tudományterület eredményei fontosak. A történettudomány és az idegen nyelv kapcsán azonban meg kell említenünk, hogy egy nemzet számára kiemelt jelentőségű, hogy egyáltalán kommunikálja-e más országok felé a saját történelmét, és hogyan. Hazánk múltja több nép és nemzet múltjával fonódik össze, gondoljunk csak a török uralomra, vagy a Habsburg Birodalom nemzeti sokszínűségére! Az egyes nemzetek történelemszemlélete azonban eltérő lehet, ahogy egy-egy múltbéli „közös eseményt” is többféleképpen ítélnék meg. Saját tudományos álláspontunk ismertetése nemzetközi platformokon, különösen

napjainkban kiemelkedően fontos, ehhez pedig elengedhetetlen a magasszintű szakmai nyelvtudás. A történettudománynak, mint elismert, egzakt tudománynak természetesen saját, ráadásul más szaknyelvekkel bizonyos pontokon eltérést mutató szaknyelve van. Nem állnak rendelkezésre azonban olyan oktatási segédeszközök, melyek a történettudomány szaknyelvének elsajátítását támogatnák, pedig mint láttuk, a hiányból adódó probléma három csoportot is érint: 1) a történelmet idegen nyelven tanuló általános és középiskolás diákokat, 2) a történelem szakos hallgatókat és 3) a történészeket. Nemcsak a tankönyvek és feladatgyűjtemények, hanem a modern nyelvi szakszótárak, sőt glosszárriumok is teljesen hiányoznak, holott az előbbieket hiányát az utóbbiak részben kompenzálhatnák. Ezek a lexikográfiai referenciaművek nemcsak a megértést, de adott esetben a helyes és történeti kornak megfelelő(!) szakmai szóhasználatot is szavatolnák. Olyan korszakokhoz sem találunk modernkorban készült szótárakat, akárcsak terjedelmesebb szakszószedeteket, melyekben a forrásaink jelentős része idegen nyelven íródott, vagy amelyekről a közös múlt miatt, rendszeresen más ország kutatóival közösen készülnek publikációk, vagy rendeznek konferenciákat. Hazánk 19. századi történelme ilyen korszak. Láthatjuk, hogy ekkorra már csökken a latin szerepe, a magyar nyelv erősödése ellenére azonban még mindig prominens helyet foglalt el a német nyelv. Ráadásul nemcsak a hivatalos dokumentumok értelmezéséhez van szükségünk ezen nyelv ismeretére, mivel a legismertebb magyarjainktól fennmaradt magánjellegű iratok is gyakran németül íródtak. A Monarchia utódállamainak történészei rendszeresen vesznek részt közös projektekben, melyekben az angol mellett értelemszerűen még mindig erős a német nyelv közvetítő szerepe.

Mindezen fontos tények ellenére sem találunk olyan nyelvi szakszótárt a magyar könyvpiacra, mely segíthetné a fent említett három csoport tanulását/munkáját. A szaknyelv elsajátítása esetükben tehát szótár nélkül zajlik. Csökken továbbá a német nyelvet magas szinten beszélő diákok és hallgatók száma. Érthető okokból a szülők az angol nyelv elsajátítását preferálják, az iskolák pedig követik az elvárásokat. Ma már a legtöbb diák első tanult idegen nyelve az angol, számtalan általános iskola meg is szüntette a német oktatást. Számolnunk kell tehát azzal is, hogy a jövő 19. század kutatói magasabb szinten beszélnek majd az angolt, mint a német nyelvet, az előbbiben lesz igazi nyelvi rutinjuk. Ennek a generációnak ezért különösen szüksége lesz német-magyar-német szakszótárra, hiszen a korszak forrásainak jelentős része német nyelvű. Napjainkban is zajlik ezek fordítása, magyar nyelvű kiadása, de ez hosszú, nemzedékeken átívelő folyamat, ha pedig a kútfők nyelvében kevésbé jártas generációt segédeszköz nélkül hagyjuk, féltő, hogy lelassul, megszakad ez a fontos munka.

A szótárhány mellett meg kell említenünk, hogy az azok alapját nyújtó, elkészítésükhöz elengedhetetlen egyéb nyelvészeti alap kutatások is hiányoznak, mint például a történettudomány szaknyelvének általános feltérképezése, vagy a hozzá kapcsolódó meta-szaklexikográfiai vizsgálatok. Az ezzel kapcsolatos tudományos kutatások ezért időszerűek, hiánypótlók, eredményei hozzájárulhatnak a fent vázolt probléma megoldásához.

A kutatás célkitűzései

Jelen kutatásnak négy fő célkitűzése volt:

- 1. a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótárának összeállítása,**
- 2. a történelmi szakszótár műfajára vonatkozó igények és elvárások, valamint a célcsoport szaknyelvi nehézségeinek feltérképezése,**
- 3. komplex módszertani útmutatás megfogalmazása történelmi szakszótárak készítéséhez,**
- 4. a történettudomány szaknyelve attribútumainak feltárása.**

A fenti célok elérése érdekében az alábbi tevékenységeket foglalmaztam meg és végeztem el:

1. A téma nyomtatott és elektronikus, hazai és külföldi szakirodalmának áttekintése, a témával kapcsolatos konferencia-anyagok elemzése, már meglévő szótárak analízálása.
2. A téma fogalmainak összegyűjtése, gondolatterkép készítése, a fogalmak definiálása, tisztázása.
3. A történettudomány és a nyelvtudomány, azon belül a lexikográfia, valamint a történész és a nyelv, nyelvhasználat kapcsolatának vizsgálata.
4. A szótár célcsoportja elvárásainak és igényeinek felmérése céljából empirikus kutatás (kérdőíves felmérés) lefolytatása.
5. A történelmi szaknyelv jellemzőinek vizsgálata, a történettudomány és lexikográfia forrásértelmezésének tisztázása, összevetése, sajátosságaik azonosítása, valamint a 19. századi magyar történelem forrástípusainak általános vizsgálata.
6. A történelmi szakszótárírás történettudomány-szemponú, korszaktól független általános kihívásainak azonosítása, majd konkrét, korszakspecifikus kihívások

azonosítása egy 19. századi nyelvi szakszótár írása esetére. Erre alapulón megoldási javaslatok kidolgozása.

7. A korpuszalapú történelmi szakszótárkészítés folyamatának szakaszolása és a szakaszok bemutatása, a korpusz tartalmának meghatározása, a lemmaszelekció sajátosságainak azonosítása, valamint a nem célravezető eljárások kiszűrése.
8. A szótár elkészítése elektronikus adatbázisban, az informatikusok számára célzott információk átadása, az elvárások megfogalmazása (nyelvtudományi és történettudományi aspektusból), a szótár megjelenítése online formában, a használhatóság ellenőrzése felhasználói oldalról és a korrekciók elvégzése.
9. Az elkészített szótár áttekintése, elemzése eredményeként újabb jellemzők azonosítása a történettudomány szaknyelvéről.

A kutatás folyamat, módszerei

A disszertációhoz kapcsolódó vizsgálatot egy háromfázisú *elő kutatás* előzte meg, melynek *első lépéseként* értelmezhetjük az értekezés témájához szorosan kapcsolódó MA szakdolgozatom és a különdíjas OTDK dolgozatom. Ezek témaválasztása tudatos volt, egy nagyobb kutatás első állomásaként tekinthetünk rájuk, hiszen ezekben a hazai német nyelvű történelemoktatás jellemzőit és kihívásait tártam fel, és csatoltam hozzájuk egy általános- és középiskolások tananyagát lefedő, 19. századi történelemhez készült tanulói szakglosszáriumot. A szakdolgozatban felmértem a németül történelmet tanítók nehézségeit, oktatási segédanyaggal és szakszótárral kapcsolatos igényeit, mely eredményeket jelen disszertációban is figyelembe vettem. Az *elő kutatás második lépése* a szakdolgozatomból és az OTDK dolgozatomból a szűkítés elvei miatt kimaradt információk összegyűjtése, értelmezése, valamint az ezekben nyitva hagyott kérdések megválaszolása volt. Az *elő kutatás harmadik lépése* már ténylegesen jelen doktori disszertációra fókuszált. Megismertem a témával kapcsolatos főbb teoretikus és empirikus eredményeket, az egyes témák körüli vitákat, eltérő álláspontokat, majd lajstromba vettem a kapcsolódó módszertani eszköztárat. Kiemelten összpontosítottam a témakör nehézségeire, kihívásaira, korlátaira és megterveztem az ezek felmerülése esetén szükséges intervenciót. Ebben a fázisban fogalmaztam meg a szűkítési szempontok közül az egyik legjelentősebbet, hogy a kutatásom nem terjed ki a történelmi lexikonokra, fogalomtárakra.

A tudományos probléma és a megválaszolendő tudományos kérdések megfogalmazását, valamint a kutatási terv elkészítését követően meghatároztam az egyes részkutatások vizsgálati

módszereit, majd a módszerek témakörében hazai és modern kutatómódszertani publikációk, workshopok segítségével bővítettem és aktualizáltam tudásom. A módszertani elmélyülést és a fent említett kutatási fázisokat követően, megkezdődött a disszertáció összeállítása.

Az *első fejezet* fő célja a kutatás fogalmi keretének és elméleti vázának kialakítása volt (konceptualizálás). Egyrészt azért, hogy beilleszthető legyen a már *korábban felhalmozódó tudományos ismeretekbe*¹, másrészt azért, hogy tisztázzam, hogy a téma főbb fogalmait mely értelemben használom. A kérdéskör elemi fogalmainál kellett kezdeni, hiszen a lexikográfia fiatal tudomány, ezért esetében a legalapvetőbb viták csak most zajlanak a szakemberek között. Mivel a definíciók ellentmondásosak, alapvető témákban is hiányoznak a tudományos konszenzusok vagy a tartalmi szempontból egymáshoz közelítő értelmezések, ezért ez kiemelkedően fontos volt. Az első fejezet tehát alapvetően *dokumentumelemző szekunder/elméleti kutatás* volt, melyben már meglévő eredményeket összegeztem, illetve helyenként az *analógia* és a (*deduktív és induktív*) *logikai következtetési módszer* segítségével kiegészítettem, vagy cáfoltam azokat.

A *második fejezetben* a kutatási cél aspektusából tekintve egy *hiánypótló komplex alapkutatást* végeztem, melyben a történész és a nyelv viszonyát, a történész nyelvhasználatát, valamint a történettudomány és a nyelvtudomány kapcsolatát vizsgáltam a lexikográfiára fókuszálva. Az összetett vizsgálatra azért volt szükség, mert a téma alulkutatottságából adódóan a legalapvetőbb eredmények is hiányoztak. Ugyanakkor a két terület metszetének feltérképezése, az összefüggések és jellemzők feltárása, az elemi tények igazolt kimondása nélkül nem hozhattam volna tudományosan megalapozott, felhasználó-fókuszú döntést a lemmaszelekció kritériumairól, sőt egyes alapadatokat nélkül a szótárírás sem lett volna kivitelezhető. A fejezet tehát *elméleti és empirikus kutatás* ötvözete, az előbbi hangsúlyával. Egy része dokumentumelemző kutatás, melyekben az új eredményeket javarészt *deduktív logikai* módszerrel nyertem. A fejezet végén, a történészek lexikográfiai tevékenységének vizsgálatokor azonban az *induktív logikai* módszer vezetett eredményre.

Az idegen nyelvek történeti kutatásokban betöltött szerepének mérésére a kvalitatív módszerek között népszerű irányított mélyinterjút használtam. A disszertáció ezen szakaszában fontos szerepet kapott továbbá a 20. század eleje óta népszerű *modellalkotás módszere*. Az általam felállított, történeti korokon átívelő, tudományos megfigyelésen alapuló Történész-idegennyelv-használati modellt (TörId-modell) ezzel alkottam meg, helytállóságát a fent említett mélyinterjú sorozattal is igazoltam. A történészek nyelvhasználatának elemzésénél, az

¹ Boncz Imre: Kutatómódszertani alapismeretek, Pécs, Pécsi Tudományegyetem Egészségtudományi Kar, 2015, 18.

idegennyelv-használati modell felállításánál, a történeti kutatómunka és a lexikográfia kapcsolatának analizálásánál, valamint a történészek lexikográfiai jellegű munkájának azonosításakor kiemelkedően fontos volt az *absztrakció módszerén* alapuló *osztályozó/klasszifikáló* eljárás.

A *harmadik fejezetben* a történelemszakos hallgatók körében végzett szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérést mutattam be. A kutatáshoz az előkutatás fázisban elvégeztem a szükséges előzetes vizsgálatokat. Ezt követően megfogalmaztam a kutatás *általános céljait*, *konceptualizáltam* a témát és kiválasztottam a témához tartozó *fogalmakat jellemző attribútumokat* (pl. nyelvtudás szintje: alacsony, közép, magas; idegennyelv-használati terület a történettudományban: kutatás, egyetemi tanulmány, mindkettő stb.), ezek adták később a kérdések általános és fogalmi alapjait. Összeállítottam a *kutatási dizájn-t*, melynek információit az átláthatóság érdekében táblázatba rendeztem. A (fő- és al-)hipotézisek megfogalmazása után a vizsgálatot cél szerint három blokkra osztottam: *rétegző, szakmai és kutatási blokkra*. Meghatároztam ezek célját, megfogalmaztam a hozzájuk kapcsolódó főbb kutatási kérdéseket, majd megfogalmaztam és hozzájuk rendeltem a kérdőívben megjelenő konkrét kérdéseket, majd ellenőriztem a kérdés-hipotézis mátrixot. A több, mint ötszáz fő részvételével végzett kutatás eredményeit a *leíró és matematikai statisztika módszerével* nyertem. Az eredmények elemzését követően a könnyebb átláthatóságot biztosítandó, táblázatokba jelenítettem meg azokat, levontam a következtetéseket és összevettem őket a hipotézisekkel. Relációjukat pedig táblázatban ábrázoltam.

A *negyedik fejezet* részben *feltérképező*, részben *magyarázó* kutatásnak tekinthető. A disszertáció ezen szakaszában a történelmi szakszótárírás kihívásait tártam fel. Ezek közül a legkirívóbb a történettudomány szaknyelvét komplexitásában vizsgáló kutatások hiánya volt. *Szövegelemzés* segítségével rámutattam a történelmi szaknyelv egyes sajátosságaira. Az átláthatóságot biztosítandó, az elemzett szövegen *szinkódolást* végeztem. A szakszavak általános, hármas szaknyelvi csoportosításán belül tovább *klasszifikáltam* a vizsgált szaknyelv szavait, az eredményeket pedig ábrákon szemléltettem. Azonosítottam a történelmi szakszótárírás „hibriditásának” további okait is.

A *dokumentumelemzés* módszerével bemutattam a történettudomány és a lexikográfia forrásait, majd *összehasonlító forrástani vizsgálatot* végeztem a két tudomány forrásértelmezése eltéréseinek azonosítására. Az alfejezetben új tudományos fogalom bevezetésére is javaslatot tettem (lexikográfiai forráskritika), mely fogalmat a *tudományos fogalomalkotás* kritériumainak megfelelően *definiáltam*. Fontos megemlíteni, hogy ebben a

fejezetben figyelhető meg először a történettudomány módszereinek, eredményeinek dominanciája.

A fejezet végén ismertettem a történelmi szakszótár írásának kihívásait, melyeket *osztályoztam* és téma szerint két nagy csoportot alakítottam ki (általános és 19. századra jellemző), majd tovább *differenciáltam* azokat. Azon túlmenően, hogy a nehézségeket azonosítottam, megoldásokat is kínáltam rájuk, ezzel mintegy módszertani gyűjteményt létrehozva a jövőbeni szótárírók számára. Ki kell továbbá emelni, hogy az azonosított kihívásokra ezúttal kizárólag a *történettudomány módszerei* és eredményei adhattak választ így ezek ismerete és felhasználása elengedhetetlen volt.

Az **ötödik fejezetben** a disszertációhoz csatolt, egyébként online formában megalkotott történelmi szakszótár elkészítését mutattam be. A szótár elkészítése a *korpuszlexikográfia, szaklexikográfia és a történelmi lexikográfia módszertanán* alapult, de a korpusz-összeállítás első fázisában, a lemmaszelekciónál és a szócik-készítésnél alapvetően inkább a *történettudomány* felőli megközelítés dominált. A korpusz gyűjtésének helyszínei is elsősorban a történettudományi kutatások helyszínei voltak (könyvtár, levéltár, adatbázisok, múzeumok stb.) vagy azok történettudományhoz kapcsolódó szekciói. A korpusz forrásai is a történettudomány dokumentumtípusai voltak. Az írott forrás/szakirodalom dimenzió túl, itt olyan tipikusan történelemhez szorosan köthető lexikográfiai forrásanyagra is gondolnunk kell, mint a térképtárak, helységnévtárak, nemesi adattárak, fond- és állagjegyzékek stb. A korpuszszövegek gyűjtésénél a történettudomány képviselői által készített bibliográfiák nyújtottak segítséget. A lemmaszelekciónál azonosítható volt, hogy más tudományokkal közös szakszavak esetében magas számban fordultak elő a segédtudományok, valamint a történettudománnyal szorosan kapcsolódó további tudományok szakszavai (hadtudomány, néprajz, irodalomtörténet stb.). Míg ennél a résznél inkább a történettudomány és módszerei vezérelveit követtem, a forráskritika során viszont a korpusz szövegeinek gyűjtésének csak egy részében támaszkodhattam a *történelmi forráskritikára*. A későbbi fázisokban ugyanis a *lexikográfiai forráskritika* volt célravezető.

A szótár fizikai megjelenítésénél alapvető *informatikai módszereket* is alkalmaznom kellett. Ezek közül legjelentősebb az *adatbáziskezelés*, valamint a digitális korpusznak helyet adó platform létrehozása és az általam megfogalmazott keresési elveket biztosító *program írása* volt. Utóbbit hivatásos informatikusok végezték, a közös munka alapja pedig a *hatékony tudományok közötti kommunikáción* alapult. A szótár tervezésében és megalkotásában a tartalmak tekintetében itt is fontos módszer volt az *analógia*, a *deduktív és induktív logikai módszer*, valamint a folyamatos, széleshálójú *szakmai konzultáció*. A szótár összeállításának

bemutatását úgy végeztem el, hogy az egyben szakszótárírás-módszertani útmutatónak is készült

A *hatodik fejezetben* az elkészült, új szakszótár elemző bemutatása kapott helyet. A kész lexikográfiai referenciamű vizsgálatának első lépései az *adatelemzés*, *tartalomelemzés* és *statisztikai elemzés* voltak. Az első fejezetben bemutatottak alapján, a *szótártipológia módszereivel*, különböző adekvát tipológiák szerint osztályoztam a szótárt, ezzel elhelyeztem a lexikográfia rendszerében és megismertettem a főbb jellemzőit. Ezt egy további, komplex *metalexikográfiai vizsgálat* és *elemzés* követte. A metalexikográfia módszertanának megfelelően, elvégeztem a *struktúrák*, *szócikkek*, valamint a *szócikkelemek* vizsgálatát (lexikográfiai és nem tipográfiai elemek). Itt az általános statisztikai módszerek és a tanult *struktúraelemzés* mellett, olyan eljárásmodok voltak segítségemre, mint az egyszerű *gépi szótárelemzés*, *funkcionális-pozicionális szegmentáció*, vagy a *szócikkelem-klasszifikáció*. A folyamatot *kritikai elemzés* és *tesztelés* zárta.

A szótár elkészülése és több aspektusból történő bemutatása után a lemmaállomány átfogó, tartalmi szempontú vizsgálatával (az *indukció módszere* segítségével) új következtetéseket vontam le a szaknyelvvvel kapcsolatban.

A teljes folyamat fontos elemei voltak a spanyolországi, ausztriai és németországi *tanulmányutak*, melyek alkalmával nemzeti és egyetemi könyvtárakban, múzeumokban, levéltárakban és azok könyvtáraiban végeztem *gyűjtő* és *ellenőrző munkát*, melyek eredményeit beépítettem az értekezésbe.

Összegzés

A történelmi szakszótár készítése érdekében folytatott kutatásom **első szakaszában** vizsgáltam a lexikográfia témakörének szakirodalmát és tisztáztam a hozzá kapcsolódó, a téma szempontjából elengedhetetlen fogalmakat. Ezt egészítette ki a szótártipológia alapjainak megismerése, valamint a szaknyelvek általános jellemzőinek és a történelmi szaknyelv alapjainak vizsgálata.

1. Elemezve egy online történelmi szakszótár készítésének folyamatát, megállapítottam, hogy egy ilyen lexikográfiai referenciamű elkészítéséhez a nyelvészet több területén kell jártasságot szerezni és több területének fogalmait kell tisztázni. Abból a tényből, hogy összesen, mintegy 40, a tervezett szótár szempontjából elsődlegesnek számító fogalmat kellett tisztáznom, melyekből további jelentős számú, szintén tisztázandó másodlagos fogalom ágazott le, bizonyítottam a téma komplexitását (I. fejezet).

2. A lexikográfia tisztázatlan kérdéseit vizsgálva megállapítottam, hogy a technika robbanásszerű fejlődéséből, a tudomány differenciálódásából, a változó társadalmi elvárásokból és a globalizációból adódó eltérő igényekből keletkező új tudományos problémák mintegy „rátorlódnak” a már régóta fennálló, máig megoldatlan régiekre. Az elméleti munka (tudományos kutatások) ráadásul nehezen és lassan követi le a gyors változásokat. Az újonnan megjelenő problémák megoldásához azonban szükség van a korábbiak tisztázására. Ez, és a szakma képviselőinek mielőbbi konszenzusra jutása nemcsak időszerű, de elengedhetetlen is, mert az elméleti lexikográfia hiátusai a gyakorlati lexikográfiai munkát is jelentősen hátráltatják (I. fejezet).
3. A szótártipológiát elemezve megállapítható, hogy egy szótár műfaji besorolásához és alapos elemzéséhez a már meglévő szótártipológiák közül több, a szakértők által korábban megalkotott szótártipológia egyidejű használata szükséges, melyeket célzottan a tipizálandó szótárhoz kell kiválasztani. Emellett arra is rámutattam, hogy még több ilyen tipológia kombinált használata mellett sem kerülhető el ezek kiegészítése, vagy részeinek elhagyása az elemzett szótárhoz igazítva (1.2.2., 1.2.5., 1.2.6., 1.2.7.).
4. A szótártipológiák használata kapcsán megállapítható, hogy egy szótár jellemzése esetében hangsúlyt kell fektetni a tipizálásra és a kiválasztott kategóriába sorolás indoklására, alátámasztására. Az ilyenfajta tudományos indoklások a vonatkozó szakirodalomban gyakran hiányoznak, pedig az indoklás a szótár, a tartalom, a felölelt nyelvi réteg specifikusságára, vagy akár a tipológiák hiányosságaira is felhívna a figyelmet, ahogy ezt a történelmi szaknyelv és szakszótár esetében is láttuk. Elemzéseim során megállapítottam, hogy a szakirodalomban előforduló tipizálásokról speciális szótárak esetében nem mindig egyértelműen derül ki, hogy miért és mi támasztja alá a szerző által végzett típusba sorolást vagy jellemzést (1.2.8.).
5. A szakszótárak speciális megjelenítési formáinak (online szakszótár) sajátosságait vizsgálva megállapítottam, hogy annak érdekében, hogy egy szótár az „online szakszótár kategóriába” sorolható legyen, nem elegendő kritérium, hogy adatbázissal, weboldallal, keresőmotorral és megfelelő szótárstruktúrákkal is rendelkezik. Ezen kritériumok megvalósulásával a szakszótár „csak” a digitális adatbázistól és egyéb lexikográfiai referenciaművektől különül el. Hogy onlineszakszótár-típusba sorolható legyen, valóban és megfelelően kell hordoznia a szótártipológiai kategória rá vonatkozó speciális jegyeit és jellemzőit (1.2.6.).

6. Rámutattam arra, hogy az online szótártipológiában a többihez képest kevesebb hangsúlyt kap a készítők/szerkesztők szerinti tipizálás. Továbbá arra is rávilágítottam, hogy a szakirodalomban érdemes lenne megjeleníteni, hogy vannak olyan keresett és szakmai szempontból kiváló online szótárak, amelyeket egyetlen hozzáértő magánszemély készített (és bővít) annak ellenére, hogy az optimális szótárkészítői munka minimum inter-, de inkább multidiszciplináris csapatmunka. Ez utal a fennálló „szótáréhségre” és arra, hogy az igényekhez képest kevés szótárírói projektet indítanak. Ezzel együtt felhívtam a figyelmet arra, hogy a kétpilléres, legtöbb metalexikográfiai munkában elfogadott szerző/szerkesztői szempontból történő csoportosítást időszerű felülvizsgálni és bővíteni. Hazai és külföldi szótárak vizsgálatával összesen 6 csoportot azonosítottam (1.2.6.).
7. Megállapítottam, hogy a történelmi szaknyelv olyannyira alulkutatott, hogy az ezt a szaknyelvet *komplexitásában* vizsgáló, speciálisan erre fókuszáló, nyelvészeti szempontú munkák a nemzetközi szakirodalomban is csak elvétve jelennek meg, a magyarban pedig teljesen hiányoznak. Ezek azonban ahhoz, hogy a történettudomány szaknyelvét gyűjtő lexikográfiai munkák kellő tudományos megalapozottsággal készülhessenek el, elengedhetetlenek lennének (1.3.4).
8. Megállapítottam, hogy az általános szaknyelvi osztályozások egy részét a történettudomány szaknyelve esetében is használhatjuk, ugyanakkor vannak olyanok melyekről a célzott kutatási eredmények hiányában egyelőre nem tudjuk eldönteni, hogy esetében is alkalmazhatók-e. Rávilágítottam arra is, hogy a nyelvészet által elfogadott, legáltalánosabb, minden szaknyelvre igaznak tartott jellemzők egy része a történettudomány szaknyelve esetében nem helytálló (1.3.4.).

A **második részkutatás** a történetész, a történettudomány és a nyelv és nyelvtudomány, azon belül a lexikográfia kapcsolatát vizsgálta, melynek keretében elsősorban azokat a főbb pontokat kerestem, amelyeket a történészek munkáját segítő nyelvészeknek figyelembe kell venniük a történelmi szaknyelv kutatása és történelmi szakszótár írása esetében. Elemeztem, hogy a történettudomány szaknyelvét használóknak rendelkezésükre áll-e a nyelvhasználathoz szükséges tudás, valamint az azt támogató könyvek, szakirodalmak, szakszótárak.

1. Több oldalról vizsgálva a történelem/a történész munkája és a nyelv kapcsolatát, megállapítható, hogy egy kutatótörténész munkájának alapja az írott és beszélt szak- és köznyelv, mint a megértés és befogadás, valamint az alkotás és információ-átadás eszköze. A nyelv a történész munkájának minden folyamatában (6 fázis) kiemelkedő

szerepet tölt be, ennek ellenére kevés olyan kutatás áll rendelkezésre, mely a történész és a nyelv kapcsolatát valamennyi munkafolyamatban vizsgálná.

2. Azonosítottam, hogy a történész az egyes fázisokban milyen módon találkozik és foglalkozik a nyelvvel. Kiemeltem, hogy a történészi kutatómunka folyamatának első három szakaszában (tehát az előzetes tudás megszerzésétől a történeti adatok kritikai vizsgálatáig) a nyelvhasználatot több tényező nehezíti. Rámutattam, hogy a történészek munkáját segítő nyelvészeknek ezért (legalább) három aspektusból kell vizsgálniuk a történész által használt nyelvet. Ezek a nyelvi rétegek, a nyelvtörténeti korszak/nyelv specialitásai, valamint az anyanyelv/idegen nyelv kérdésköre. A három szempont alapján megállapítható, hogy:

- a) a történész több nyelvi réteggel, több nyelvtörténeti kor nyelvi állapotával dolgozik, melyekhez a sikeres eredmény érdekében szinte egyformán kell értenie. A kutatási témájától függően, nemcsak a saját kora és kutatott kor nyelvi állapotával, hanem bizonyos esetekben a kettő közötti nyelvi állapottal is helyesen kell tudnia eljárni. Korszaka minél távolabb esik a jelentőtől, annál több ilyen „köztes nyelvi állapottal” nehezül a kutatása. (Amennyiben az adott nemzet, terület, állam történetírásában paradigmaváltás történt, az azt megelőző szókészlettel is jól kell tudnia eljárni.)
- b) a történeti kutatások és az idegennyelv-használat összefüggéseit elemezve megállapítottam, hogy egyetlen (magasabb szintű) történeti kutatás sem valósítható meg idegennyelv-használat/ismeret nélkül, s hogy bár a kutatott korszak erősen befolyásolja a nyelvek megjelenését az egyes munkákban, felállítható egy általános nyelvhasználati modell (*Történész idegennyelv-használati-/TörId modell*). Ez alapján a történeti kutatások esetében megkülönböztethetünk *elsődleges kutatási idegen nyelvet, másodlagos kutatási idegen nyelvet, közvetítő/diplomáciai idegen nyelvet, publikációs idegen nyelvet*. Bár ezeknek súlya és szerepe a kutatás szempontjából eltérő, de egyik sem elhanyagolható. Kimutatható az is, hogy a használt idegen nyelvek száma ugyan függ a kortól és a témától, de mindig több mint egy, olykor 8-10 különböző idegen nyelvre is szükség lehet. Az idegen nyelv fontosságát jelzi a történészek munkájában továbbá az is, hogy a magas számú idegennyelv-használat szükséglete független attól, hogy a kutatás témája magyar, vagy egyetemes történelem. Az is jelzi fontosságát, hogy a tisztán magyar történelemmel foglalkozók esetében is előfordul, hogy az anyanyelvű forrás és szakirodalom használat nagyon csekély (2.1.).

3. Megállapítottam, hogy annak ellenére, hogy a történettudománynak saját szaknyelve van és a történeti kutatásokban nagy jelentősége van az idegen nyelveknek, az ezt elsajátítani kívánó diákok, szakemberek számára nem állnak rendelkezésre olyan segédanyagok, kurzusok melyek más szaknyelvek (pl. jog, gazdaság, hadtudomány) esetében már régen jelen vannak. Ebben a helyzetben az érdekelteknek jó minőségű idegen nyelvi szakszótárak nagy segítségére lehetnének, azonban ezek is teljesen hiányoznak (2.1.).
4. A történettudomány és a nyelvtudomány kapcsolódási pontjait vizsgálva megállapítottam, hogy bár a nyelvtudomány a történelem elismert segédtudományának számít, kimondatlanul létezik egy „kutatási hagyomány”: a történeti kutatások elsősorban a történeti összehasonlító nyelvészetet, olykor a történeti szemantikát hívják segítségül. A nyelvtudomány többi ágát, annak ellenére, hogy hasznos, akár új eredményt hozó, vagy kutatási eredményt alátámasztó segítség lehetne, sokszor figyelmen kívül hagyják. Célszerű lenne ebből a „hagyományból” kilépni és alaposabban vizsgálni, hogy a nyelvtudomány mely ágai lehetnének még hasznosak, és pontosan melyik történeti kor kutatásához, majd az eredményeket a történelem segédtudományai tantárgyba integrálni (2.2.).
5. Elemezve a történettudomány és a lexikográfia kapcsolatát megállapítható, hogy
 - a. a két tudomány kölcsönösen segítheti egymást új tudományos eredmények felállításában, azok igazolásában, vagy támogathatja a hozzájuk vezető folyamatot;
 - b. a lexikográfia a történészek munkájának esetében *támogató és konkrét eredményt hozó* szerepet is betölthet;
 - c. a történészek is végeznek gyakorlati lexikográfiai (jellegű) munkát, melyekből a lexikográfia is profitálhat. A történészek lexikográfiai jellegű munkájának hat fajtáját azonosítottam és támasztottam alá példával,
 - d. nincsenek tudományosan megalapozottan meghatározva és kidolgozva a két tudomány kapcsolódási pontjai, az együttműködés irányai és módszerei, valamint ezek eredményeinek oktatásba történő beépítésének lehetőségei, melynek kutatására javaslatot tettem (2.2.).

A **harmadik részkutatásban** a kutatási célkitűzésben szereplő szaknyelvi szótár készítéséhez és a szótárhasználók elvárásainak meghatározásához kérdőíves kutatást folytattam a történelemszakos hallgatók körében, kitérve a szótárhiányra és a szótárhasználat nehézségeire

is. A szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés eredményeit az alábbiakban foglalom össze:

1. A kérdőívet kitöltők munkájukhoz főként angol nyelvet használnak idegen nyelvként, a rangsorban a következő a német és a holtnyelvek.
2. A kitöltők többsége mind szakirodalmat, mind forrást használ idegen nyelven,
3. A kitöltők mind a tanulmányaikhoz, mind a kutatásaikhoz használnak idegen nyelvet, függetlenül attól, hogy magyar vagy egyetemes történelmet kutatnak/tanulnak.
4. A válaszadók nyelvtudása, a használt idegen nyelvből közép- vagy felsőfokú, de ennek ellenére is nehézséget okoz a történelmi szakkifejezések megértése és megadása idegen nyelven. Némelyeknek olyannyira, hogy a munkájuk folyamatát is akadályozta. Különösen igaz ez a magyar nyelvű szakkifejezések idegen nyelvű ekvivalenseinek megadása esetén.
5. A kérdőívet kitöltők túlnyomó többsége munkája során gyakran használ szótárt, és gyakran szükségük van több szótár egyidejű alkalmazására is. Előfordul, hogy ennek ellenére sem találják meg a keresett kifejezést.
6. A válaszadók a szakszavak szótározásával kapcsolatos nehézségek között előkelő helyen szerepeltették a szótárak hiányát, a bonyolult keresést, a megfelelő ekvivalensek hiányát és ilyen esetekben a kifejezés magyarázatát.
7. Különösen elbizonytalanítja a történelmi szakkifejezéseket idegen nyelven használókat az, hogy a szótárban talált kifejezés a történettudomány szempontjából is helyes-e, valamint, hogy az adott korszakban megállja-e a helyét. Árnyalja a problémát, hogy amennyiben egy fogalomra több ekvivalenst is találnak, nem tudják megítélni, hogy ezek közül melyiket kell az adott korban használniuk.
8. A magyar történelmet kutatók elsősorban a német nyelvet használják, ezt a latin követi. Ez a csoport érezte úgy leginkább, hogy munkáját akadályozta, ha egy szakszót, vagy szakkifejezést nem értettek, s velük fordult elő a leggyakrabban az, hogy több szótárt is használniuk kellett egy szakkifejezés megtalálásához.
9. A legtöbb doktorandusz magyar történelmet kutat és a német nyelvet választotta kutatási nyelvnek. Nagyobb részük felsőfokon beszéli a németet, de ennek ellenére is voltak olyanok köztük, akik nem mindig biztosak abban, hogy helyes kifejezést használnak-e idegen nyelven, sőt ez az a csoport amelyik a legtöbbször kénytelen több szótárt is használni egy-egy szakkifejezés megtalálásához.

10. A válaszadók túlnyomó többségének segítené a munkáját egy korszakspecifikus nyelvi szakszótár, melyre szerintük papíralapon és digitális formában is szükség lenne.
11. A készülő szakszótárral kapcsolatosan kiderült, hogy a hadtörténet, a társadalomtörténet, a vallástörténet, a gazdaságtörténet és a politikatörténet szakkifejezéseit igénylik a legtöbben, de több, mint 10% azoknak az aránya, akik ezen túlmenően történettudomány további területeinek kifejezéseit is igényelnék.
12. A válaszadók többsége a szótárral kapcsolatosan a pontosság, hitelesség, igényesség, a könnyű kereshetőség kritériumait jelölte meg, de igény mutatkozik a korszak-megjelölésre, példamondatokra, képekre, ábrákra, forrásmegjelölésre, valamint az interaktivitás lehetőségére is (III. fejezet).

A kutatás **negyedik szakaszában** egy kétnyelvű történelmi szakszótár készítésekor felmerülő kihívásokat vizsgáltam, hogy a szótárkészítés felmerülő problémáira *módszertani javaslatokat* tudjak adni. Ennek keretében további vizsgálatokat végeztem a történelmi szaknyelv témakörében, valamint azonosítottam a szótárkészítés kapcsán felmerülő nehézségeket és azok megoldási lehetőségeit. A fejezetben azokat a *kihívásokat* elemeztem, melyek a *történettudomány speciális jellemzőiből fakadnak*, vagy amelyek ugyan lexikográfiai természetűek, de megoldásukra a *történettudomány adhat választ*.

Ezek alapján az alábbi megállapításokat, javaslatokat tettem:

1. Történészek publikációi szövegének statisztikai elemzését követően megállapítottam, hogy a modern nyelv és a korabeli nyelv (forrás idézetek) egyaránt jelen van bennük, utóbbi súlyát statisztikai eredmények igazolták, így megállapítható, hogy egy történelmi szakszótárhoz készített korpusznak a modern szakirodalom mellett a korszak forrásszövegeinek is helyet kell kapnia, ezért a szótárkészítésnél ezt vettem alapul (3.1.)
2. A szakszavakat és szakkifejezéseket áttekintve megállapítottam, hogy:
 - a) itt is azonosíthatjuk az 1) általános köznyelvi szavak, 2) közös szakszavak, valamint 3) speciális szakszavak csoportját. A kifejezéseket tovább elemezve azonban azt is láthatjuk, hogy a három csoport szótörténeti aspektusból tovább differenciálható, azaz tovább bonthatjuk őket modern és korabeli szakkifejezések csoportjára.
 - b) a történettudomány szaknyelve általános, köznyelvi szavainak létezik egy olyan halmaza, amelybe tartozó köznapi szavaknak már a korban mögöttes tartalmuk volt, vagy a történettudomány adott nekik mögöttes tartalmat. Ezekben belül szerkezetük

szerint megkülönböztethetjük az egyszerű és összetett szavak, valamint a frazémák csoportját.

- c) a történettudomány szaknyelvének létezik egy, a további szaknyelvektől eltérő csoportja is. Ez azon, eredendően általános köznyelvi szavak halmaza, melyek már feledésbe merültek, vagy a mai nyelvből akár ki is haltak (archaizmusok), a történettudomány számára azonban elengedhetetlenek egy-egy jelenség leírásához. Az általános szavak tehát a köznyelvből való kihalásuk miatt váltak napjainkra speciális, csak a múltat kutató szakemberek által értett szakszavakká.
- d) bizonytalan kérdés, hogy történettudománynak van-e műhelynyelve, azaz szakmai köznyelve, ez a korpusz szövegeiből nem volt kimutatható, így a kérdés eldöntése további kutatásokat igényel (4.1.).
3. Egy történelmi szakszótár készítésénél figyelembe kell venni, hogy a történelmi szakszótárírás „hibrid” jelenség, mert minimum két tudomány ismeretét követeli meg (történettudomány és lexikográfia), továbbá nemcsak az adott történelmi korszak nyelvét, hanem a modern szaknyelvet is ismerni kell, valamint a történelmi forrásokat és szakirodalmat egyaránt fel kell dolgozni hozzá. A történelmi szakszótárírás tehát egyaránt szaklexikográfiai és történelmi lexikográfiai munka, a hozzákapcsolódó metalexikográfiai kutatásoknak is el kell ágazniuk mindkét irányba (4.2.).
 4. Figyelembe kell venni, hogy a két tudomány forrásértelmezése és tipológiája eltér egymástól. A tudományos eredmények közlésénél vagy felhasználásánál ezért konkretizálni kell és el kell különíteni, hogy lexikográfiai vagy történelmi forrásról beszélünk-e. (4.3.)
 5. A történelmi és lexikográfiai forrásokat összevetve megállapítottam, hogy a két tudomány ugyanazt a dokumentumot eltérő szintű forrásként kezelheti, ezért a forrástípust konkretizálnia kell a szótárkészítőnek is (4.3.).
 6. Annak érdekében, hogy egy történelmi szakszótár lexikográfiai forrásait a tudomány kritériumainak megfelelően gyűjthessük össze, vizsgálnunk kell az adott korszakra vonatkozó történelmi forrástani eredményeket, melyek meghatározzák, hogy az adott kornak mik a legelterjedtebb történelmi forrástípusai (4.3.2.).
 7. Mivel a történelmi forráskritika elterjedt fogalom és módszer, ezért vizsgáltam, hogy a lexikográfiában van-e létjogosultsága ehhez hasonlóan. Ennek eredményeként javaslatot tettem a *lexikográfiai forráskritika* fogalmára és annak alkalmazására (4.3.4.).
 8. Elemezve a történelmi szakszótár összeállításának nehézségeit általános és korszakspecifikus nehézségeket (19. század) azonosítottam. Megállapítható, hogy ezek

valamennyi szótárstruktúrában jelentkeznek. Az azonosított nehézségekre megoldási javaslatokat is tettem (4.4.).

9. A 19. századhoz kapcsolódó történelmi szakkifejezéseket felölelő szótár írása esetében tíz nehézségi változót azonosítottam és vizsgáltam meg. Azonosítottam továbbá azokat a pontokat, ahol a történettudomány szempontjai felülírják a lexikográfiai szempontokat. Mindezek módszertani segítségként szolgálhatnak másoknak is a jövőbeni történelmi szakszótárak megírásához (4.5.).

Ezt követően, az **ötödik szakaszban** meghatároztam a 19. századi magyar történelem szakkifejezéseinek német-magyar és magyar-német szakszótára készítésének folyamatát, annak szakaszait és a szakaszok tartalmát. A fejezet a szótárkészítés *nyelvészeti, lexikográfiai szempontú* megoldásait mutatja, szükséges esetben utalva az előző fejezet eredményeire. Mindezek módszertani útmutatóként szolgálnak és alkalmazhatók történelmi szakszótárak írására vállalkozóknak. Ki kell emelnünk az alábbiakat:

1. A szótárírás előkészítő, (forrásgyűjtő,) lemmaszelekciós, szócikk készítési, valamint az informatikai megjelenítés szakaszokra osztható. A főbb szakaszok további feladatokra tagolódnak, melyek logikusan épülnek egymásra és egymással összefüggenek (5.1.).
2. Annak érdekében, hogy tudományos igényvel tudjam összegyűjteni a szótár primer forrásait, meg kellett határozni a 19. századi történelmi szaknyelv alapszókincsének határait, meg kellett adni a meghatározásának (szűkítésének) szempontjait. Ennél figyelembe kellett venni többek között a célcsoport igényeit és a történettudomány erre a korszakra vonatkozó eredményeit, tradícióit (5.2.2.).
3. Megállapítható, hogy az egyéb típusú (korpusz alapú) szótárak készítésétől a történelmi szakszótárírás legeltérőbb és legmeghatározóbb fázisa a hozzá készített korpusz összeállítási elveinek meghatározása, annak összeállítása és felhasználása, illetve azok komplexitása. Ez azért speciális feladat, mert a jelenkor és az adott kor dokumentumainak is szerepelnie kell benne (történeti forrás és szakirodalom), valamennyi célcsoportnak megfelelő dokumentumokat kell kiválasztani és ezen túlmenően magyar, valamint német nyelvű dokumentumokat egyaránt tartalmaznia kell (hibriditás) (5.2.3.).
4. Vizsgálva az ehhez kapcsolódó lexikográfiai források mennyiségének problematikáját, megállapítottam, hogy első lépésként „összesített” korpuszt kell készíteni, melyben igényszint, műfaj és nyelv szerinti kategóriákat kell kialakítani és ezekre olyan

programot kell írni, amely lehetővé teszi a kategóriák igény szerinti társítását, azaz ezáltal az összesített korpuszból megfelelő „alkorpuszokat” képes létrehozni (5.2.3.).

5. Igazoltam továbbá, hogy egy történelmi szakszótár írásánál a lemmaszelekciós szakaszban, bár vannak lehetőségeink a szubjektivitás csökkentésére, de teljesen nem zárható ki, ezért van szükség arra, hogy a konkrét szótárírásban résztvevők között legyen olyan személy, aki az adott korszak történelmében megfelelő mértékben jártas, valamint, hogy ne maradjon el a rendszeres szakmai konzultáció.
6. A vizsgálat járulékos eredményeként elmondható, hogy a lemmák kiválasztásának egyik legelterjedtebb módszere, a gyakorisági vizsgálat egy nagyobb kort lefedő történelmi szakszótár esetében *nem megfelelő módszer*, mert az eredmény a történettudomány szempontjából nem lesz kielégítő. A módszer azonban kisebb témák esetén szűkítésre jól használható, ahogy egy-egy lemma kapcsán a megtartásról/elvetésről való döntésben is segítséget nyújthat (5.2.4.).
7. A gyakorlat igazolta, hogy egy teljes századot lefedő szakszótár tudományos igényű történelmi elkészítése, melynek folyamán mind a történettudomány, mind a lexikográfia eredményei megfelelően érvényesülnek hosszú, több évet felölelő, folyamatos szakmai konzultációt igénylő folyamat.

A kutatás **hatodik szakaszában** került sor az *elkészült* Német-magyar-német történelmi szakszótár (MNTSZ) általános bemutatására, műfaji- és típusbesorolására, jellemzőinek elemzésére, valamint a megjelenési felületként szolgáló weboldal bemutatására. A fejezet tehát egy szótárelemző, meta-szaklexikográfiai, szótárkritikai munka. Ezek alapján megállapíthatjuk, hogy:

1. Létrehoztam egy közvetlen felhasználású, elektronikus, azon belül online, a szakma egy területét lefedő, kétnyelvű, profitot nem termelő, (egyelőre) korlátozott terjedelmű, nem alfabetikusan rendezett nyelvi szakszótárt, mely a közösség által is bővíthető (6.1.).
2. A szótár háromszintű lemmaállománnyal rendelkezik: lefedi a történelmet német nyelven tanuló általános- és középiskolások korszakhoz kapcsolódó teljes szakszókincsét, tartalmazza a korszak alapszókincsét (hallgatók) és ezen felül több területen biztosít magasabb szintű történelemtudást igénylő szakszókincset (kutatók).
3. A szótár weblapról érhető el. A végleges adatbázis dedikált szerveren van tárolva, a szavak tárolására a MySQL adatbázis szolgál. Az online szótár keresésoptimalizálással működik. Hangsúlyt fektettem arra is, hogy annak ellenére, hogy a felhasználók tudása és eszközeik eltérőek, mégis azonos eséllyel használhassák a szótárt.

4. A szótár rendelkezik mega-, makro- és mikrostruktúrával. A megastruktúrájában történelemoktatáshoz és -kutatáshoz kapcsolódó speciális szövegek állnak rendelkezésre (6.2., 6.3.).
5. Összesen 15383 lemmát tartalmaz, melyből 7606 magyar és 7777 német nyelvű. Ezek között főnevek, melléknevek, igék és állandósult szókapcsolatok találhatók (6.3.).
6. A szótár közösség által is bővíthető, azonban a jóváhagyás a szerző jogköre, mely szavatolja a tudományosság kritériumainak megfelelő bővítést (6.2.1.).
7. A szótár szócikkeiben megjelenő, a történettudomány szempontjából hasznos egyértelműsítő és segítő információk vannak, melyeket 12 kategóriába soroltam (6.3.).
8. A szótárt úgy állítottam össze, hogy az felhasználóknak megfelelő bázist nyújt a 19. századi magyar történelem különböző területeinek (eseménytörténetének, jogtörténetének, gazdaságtörténetének, viselettörténetének, tudomány- és technikatörténetének, vallástörténetének, politikatörténetének, társadalomtörténetének, nőtörténetének, művelődéstörténetének, nemzetiségtörténetének és hadtörténetének) idegen nyelven történő bemutatásához is (amennyiben a nyelvtudásuk megalapozott), tehát nem csak a megértést támogatja. Ezen túlmenően segíti az események térbeli elhelyezését is.

A szótár elkészülte után annak lemmaállományát és korpuszát vizsgáltam annak érdekében, hogy *a történettudomány szaknyelvével* kapcsolatban újabb megállapításokat tehessek, újabb eredményeket nyerhessek, vagy a már meglévőket alátámaszthassam. Ez alapján megállapítottam, hogy:

1. az MNTSZ és az elkészítéséhez összeállított korpusz is igazolta, hogy a történettudomány szaknyelve két nagy halmazra, a modern és korabeli kifejezések halmazára bontható. A két csoport együttes megértésével és használatával lehet csak tudományos igénnyel értelmezni és leírni a múlt eseményeit,
2. a lemmaállomány azt igazolta, hogy a történettudomány szaknyelvében a más szaknyelvekkel közös szakszókincs aránya magas, ezek a tudományok pedig igen változatos palettát mutatnak. A kapcsolat nem korlátozódik néhány tudományra, tudományágra, sőt egyetlen tudományterületre sem,
3. az általam összeállított szótár lemmaállományának számszerű adatait vizsgálva elmondhatjuk, hogy a főnevek és állandósult szókapcsolatok dominanciája figyelhető meg. Többek között ez is igazolja, hogy ebben a szaknyelvben a frazeologizmusoknak

kiemelt szerepe van, melyet a lexikográfiának nemcsak figyelembe kell vennie, de megfelelő módon reagálnia is kell rá,

4. a szókészlet nem mutat angol nyeli dominanciát. Bár ebben a szaknyelvben is jelen vannak idegen nyelvből változatlanul átvett kifejezések, ugyanakkor míg ezek napjaink modern szaknyelvei esetén legtöbbször a domináns angol nyelvből származnak (pl. manager), a történettudomány szaknyelvének a korabeli szakszókincs halmazára az angol jövevényszavak dominanciája nem jellemző. A szaknyelvben a korszak és terület lingua francaja a mérvadó (pl. lex), valamint az adott nyelvet beszélőket ért hatások (történelmi folyamatok, pl. odbor). A modern szakszókincs halmazára pedig nem jellemző olyan mértékben az angol dominancia, mint más szaknyelvek esetében,
5. a lemmaállományból megállapítottam, hogy más szaknyelvekhez képest a szabványosítás területén is eltérések mutatkoznak. A történelmi szaknyelv szakkifejezéseinek egy jelentős része nem alkalmas nemzetközi szabványosításra, hiszen, mint láttuk, az egyes nemzetek eltérő történelemértelmezése, valamint a kifejezés hordozta mögöttes tartalom, érzelem stb. miatt ez bizonyos fontos kifejezések esetében lehetetlen.
6. a korpuszban mai műhelyszargon nem volt azonosítható. A korpuszszövegek és az MNTSZ vizsgálata alapján azt azonban elmondhatjuk, hogy a történettudomány korabeli szakszókincsén belül van műhelynyelv, melyet a korszak szaknyelvhasználói egymásközt használtak. Erre példa a „kövér Berta”/ „dicke Bertha” kifejezés, melynek minden korban volt hivatalos neve is pl. bombard, 42-es mozsárgyú stb. Ugyanakkor ezek a mai történelmi szakirodalomban a többivel egyenértékű szakszókincsnek számítanak,
7. a történelmi szaknyelv részét képezik a korszak híres sajtótermékeinek és írott műveinek címei (pl. Hitel/Világ/Stádium), hiszen nélkülük nem írható le a korszak és a történettudományban sokszor önmagukon túlmutató fogalommá váltak,
8. a történelmi szaknyelv részét képezik a legjelentősebb klubok, egyesületek, intézmények, kitüntetések, díjak nevei, mert nélkülük nem írható le egy-egy korszak, nem alkothatók életrajzok. Ebből adódóan ebben a szaknyelvben, különösen a természettudományos szaknyelvekhez képest magas a tulajdonnevek aránya.

Hasznosíthatóság, ajánlás

Az értekezésemhez csatolt *szótár használatát* elsősorban az alábbi csoportoknak ajánlom:

1. történelmet német nyelven tanuló általános és középiskolásoknak,

2. történelmet német nyelv tanító általános és középiskola tanároknak,
3. német célnyelvi civilizációt tanító általános és középiskolai tanároknak,
4. német célnyelvi civilizációt tanuló általános és középiskolásoknak,
5. történelem szakos és történelemtanár szakos egyetemi hallgatóknak,
6. történelem szakos és történelemtanár szakos hallgatókat tanító egyetemi oktatóknak,
7. kutató-történészeknek,
8. további olyan csoportoknak, akiknek munkája valamilyen formában kapcsolódik a korszakhoz: fordítók, néprajzkutatók, levéltárban és könyvtárakban dolgozó szakemberek, muzeológusok, múzeumpedagógusok, kisebbségkutatók, nyelvészek, valamint az egyes szakmák történelmének kutatói számára.

Az értekezésben rögzített eredményeket az alábbi csoportoknak ajánlom:

1. elméleti és gyakorlati lexikográfiával, szaklexikográfiával és történeti lexikográfiával foglalkozó nyelvészeknek,
2. történészeknek,
3. történelem segédtudományaival foglalkozó és azokat oktató szakembereknek,
4. szaknyelvoktatóknak,
5. nyelvoktatást, szaknyelvoktatást kutatóknak,
6. nemzetiségi és két tanítási nyelvű intézmények munkatársainak, kutatóinak,
7. oktatáspolitikai döntéshozóknak.

A szerző legfontosabb publikációi a témában

1. Veres Violetta: Történelemoktatás két tanítási nyelvű iskolákban, Károli Gáspár Református Egyetem, OTDK dolgozat, XXXIII. OTDK, Tanulás- és Tanításmódszertani – Tudástechnológiai Szekció, Győr, 2017.
2. Veres Violetta: Helyzetkép a hazai két tanítási nyelvű iskolákról, in Kiss Paszkál – Tóth Dóra (szerk.): Ubi dubium, ibi libertas, L'Harmattan, Budapest, 2017.
3. Veres Violetta: Egyetemes szótártörténeti áttekintő, KRE-DIt, 2021/1. Forrás: <http://www.kre-dit.hu/tanulmanyok/veres-violetta-egyetemes-szotartorteneti-attekinto/>
4. Veres Violetta: Szakmai nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelmet német nyelven oktató pedagógusok körében, in Csanádi Viktor – Farkas György Tamás – Jakab – Köves Gyopárka – Jeki Gabriella – Segesdi Gergő – Tóth-Gyóllai Dániel (szerk.): Studia Iuris Historiae et Theologiae, Károli Gáspár Református Egyetem Doktorandusz Önkormányzata, Budapest, 62-80. Forrás:

<http://www.kre-dit.hu/wp-content/uploads/2021/12/Studia-Iuris-Historiae-et-Theologiae-2021.pdf>

5. Rapali Vivien – Veres Violetta: „Jelszavam volt nekem is a haladás, de a szélsőségeknek barátja nem voltam soha.” Perlaky Mihály (1814–1889) visszaemlékezése, Lymbus – Magyarástudományi Forrásközlemények, 2021, 59–90.

A szerző legfontosabb előadásai a témában

1. Veres Violetta: Történelem és lexikográfia, Történelem és interdiszciplinaritás c. konferencia, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2017.
2. Veres Violetta: Történelem, nyelvészet, hadtudomány, A interdiszciplinaritás a tudomány rejtett tartaléka c. konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2018.
3. Veres Violetta: A magyar katonai szaknyelv kutatásának legfőbb 19. századi forrásai, Kihívások, lehetőségek, megoldások c. konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, Budapest, 2018.
4. Veres Violetta: Szükség van-e történelmi szakszótárra?, Horizontok és Dialógusok IV. c. nemzetközi konferencia, Pécs, 2018.
5. Veres Violetta: Tudományos eredmények közzététele a modern pedagógia módszereivel, Látni és látszani 2. c. konferencia, Nemzeti Közszolgálati Egyetem, 2018.
6. Veres Violetta: Szaknyelvi nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelem szakos hallgatók körében, XXIV. Tavaszi Szél Konferencia, Miskolc, 2021.
7. Veres Violetta: Szakmai nehézségekkel és szakszótárigénnyel kapcsolatos kérdőíves felmérés történelmet német nyelven oktató pedagógusok körében, Multidiszciplináris Konferencia, Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2021.